
Ponència

L'Empordà i la plenitud del paisatge líric

Per VINYET PANYELLA

“L’Empordà és, abans que tot, un paisatge”
Pla, *El meu país*, OC 7: 204

“¿Quina és la raó, quina és la causa que l’Empordà sigui un país de fascinació activa i molt vasta, que hagi meravellat tanta gent?”
Pla, *El meu país*, OC 7: 9

*“M’han batejat amb un porró de vent
i confirmat de cara al firmament.
Em confesso a l’Esfinx i al bleix de l’hora
i al símbol de la Parca i la tisora
d’un feix de pecats endarrerits:
nas, ulls, oïdes; tots els meus sentits.
I així extremaunciat per les nou muses
sonin flautes, flabiols i cornamuses.”*
Carles Fages de Climent, “Confessió general”

INTRODUCCIÓ

Conta l’anècdota, una de tantes, que quan una vegada el rei d’Espanya va venir a visitar en Josep Pla, van sortir a donar un tomb. El rei, admirat per l’ordre i l’equilibri del paisatge empordanès, va demanar a l’escriptor qui ho havia disposat així, i Pla li va respondre que tot allò que veia era obra del notari de Palafrugell, que des de feia segles havia vetllat per la perdurabilitat del patrimoni rural del país.⁽¹⁾ L’anècdota il·lustra una de les característiques més celebrades del paisatge empordanès, com és l’harmonia visual del rerepaís –la costa ja feia temps que havia perdut la fesomia– i ens remet indefugiblement a l’imaginari de la contrada. Encara avui la imatge de les terres empordaneses la configura una planúria ondulada i

1. L’anècdota es pot rellegir a l’article de Carles Sentís, “Defensa de l’Empordà” (*Avui*, 8-X-2006) arran de l’aprovació del Pla Regulador de l’Empordà.

endreçada, per més que sabem que les autopistes, autovies, vies fèrries i urbanitzacions l'han trinxada fins a límits no del tot perduts.

L'harmonia del paisatge empordanès i aquest referent em remet a un altre tòpic, i és aquell que, segons Hölderlin, la veritat la funden els poetes. És a dir, que el que queda escrit en el text, que ens impressiona, que ens impregna i que perdura en la memòria acaba constituint una veritat, o la certesa de l'existència d'una veritat que preval sobre la de la realitat.

Fent referència a l'imaginari en tant que conjunt d'imatges i representacions que articulen la comprensió de la pròpia cultura, o en tant que element que forma part de la identitat i que, al seu torn, la configura, la força de la creació artística, literària i musical en la creació de l'imaginari –en el cas que ens ocupa, amb el paisatge en tant que protagonista i referent– és d'una evidència incontestable. Pel que fa al paisatge empordanès, en un moment o altre de les nostres circumstàncies tots plegats ho hem pogut corroborar.

Prenguem com a exemple un gran referent empordanès: la sardana *L'Empordà* (1906) que Enric Morera va compondre sobre el poema homònim de Joan Maragall ara fa cent anys. La imatge de la plana riallera i el mite del pastor i la sirena formen part des de fa un segle de l'imaginari del país i no només pel que fa al mite i llegenda del naixement de l'Empordà, que és una de les faules més reeixides i més perdurables. En el moment de la seva composició, *L'Empordà* esdevé el terreny de fusió lírica entre l'imaginari modernista de la muntanya, assimilada simbòlicament a les essències del país, i l'imaginari noucentista de la mar nostra, la Mediterrània grega i llatina, símbol d'obertura i d'expansió, bressol del classicisme, dels orígens de la Catalunya grega i de la civilització. D'aquesta manera l'Empordà esdevé indret de trobada no només del pastor i de la sirena, sinó de dues estètiques que sempre s'han presentat contraposades i que no obstant això presenten determinats terrenys comuns d'aquiescència i acord.

Aquest referent es relliga amb els versos del poeta Maragall i la música d'Enric Morera, un dels compositors catalans dels més característics representants del corrent del nacionalisme musical a Europa, com van ser Anton Dvorak a Txèquia, Edward Grieg a Noruega o Jan Sibelius a Finlàndia. Morera és l'autor d'una peça sardanística que esdevé símbol reconegut i eficaç tant al mateix territori com en la seva percepció externa. L'Empordà no només actua en tant que element altament simbòlic pel que fa al cant del mite de l'espai de trobada amorosa entre el pastor i la sirena, sinó que reforça el sentit identitari del territori assimilant el cant més reconegut amb el territori d'origen de la sardana, el vehicle musical de la transmissió.

El poeta Maragall pren part activa en l'alimentació del mite empordanès en tant que territori representatiu de la identitat de la pàtria amb el poema esmentat i també amb els seus articles, fins al punt d'haver escrit el 1909 que si l'Empordà “perdia” Catalunya, el país no quedava tan mancat com en el cas que Catalunya “perdés” l'Empordà.⁽²⁾

2. MARAGALL, Joan. “Als empordanesos”. Discurs als Jocs Florals de Figueres, 1906. OC, *Escrits en prosa II* (1912): 129-135; OC, *Escrits en prosa I* (1912-1918): 219.

NOTES SOBRE LA PERCEPCIÓ DEL PAISATGE AL SEGLE XXI

“Paisatge i identitat formen part dels símbols, de les memòries i de la realitat tangible dels catalans.”

Mireya Folch-Serra⁽³⁾

La celebració d'un congrés monogràfic sobre el paisatge empordanès i la seva relació amb la vertebració de la identitat local en un context on el paisatge ha esdevingut matèria d'estudi, disciplina acadèmica, centre del debat i objectiu d'un observatori específic, em porta a la formulació d'algunes reflexions.

En tant que objecte i objectiu, el paisatge no havia estat mai tan en voga com en aquests primers anys del segle XXI, i des d'un parell de dècades ençà per part de les mentalitats expertes en ordenació territorial i urbanística, d'una banda, i en idees estètiques, de l'altra. Fins aquí, un principi. L'altre és que el paisatge no havia estat mai un medi de devastació tan evident com en l'actualitat. Deixant de banda les grans catàstrofes naturals, ocasionals i endèmiques que s'han esdevingut des que el món és món, les transformacions paisatgístiques del nostre entorn, es tracti de l'Empordà, de Catalunya, dels Països Catalans, de la riba nord de la Mediterrània –per referir-nos a les nostres geografies– no havien estat mai tan radicals ni tan irreparables com són en l'actualitat, malgrat les actuacions concretes que es porten a terme. En l'escenari empordanès, en concret, amb les declaracions del Parc Natural del Cap de Creus, el de les Illes Medes i el recentment aprovat Pla director de l'Empordà, entre altres.

La muralla de ciment que delimita la terra i la mar al llarg de la costa, el creixement indiscriminat de les construccions, la massificació cúbica del ciment i la totxana, la manca de sensibilitat i de complicitat entre els sectors social, econòmic i polític, la voracitat del sector privat i la cobdícia del sector públic han comès arreu estralls irreversibles. Vostès posin els noms geogràfics més propers o més allunyats que desitgin; jo hi poso el del meu poble, que és Sitges, i que també comptava amb un paisatge equilibrat i característic irreparablement massificat i perdut en els darrers quinze anys.

En contrast i, potser, a manera de compensació, a hores d'ara posem en valor les restes d'allò que ja només escassament posseïm, però que ens identifica i ens atorga un determinat sentit de pertinença social i col·lectiva, és a dir, el sentit identitari, en la mesura que ens sentim part integrant d'una determinada societat. L'aprovació de la Llei del paisatge, per unanimitat, al Parlament de Catalunya, la creació de l'Observatori del paisatge o el Pla director de l'Empordà constitueixen exemples que confirmen el diagnòstic de la crua realitat que diu la dita “quan fou (gairebé) mort el combregaren”. O, expressant-ho en termes més relativament pragmàtics i fins i tot optimistes, “del perdut, salva el que puguis”.

3. FOLCH-SERRA, Mireya. *Nexus*, 36 (2006).

Una tercera reflexió sobre el tractament del paisatge es focalitza en l'articulació del pensament paisatgístic al segle XXI. La celebració del Seminari Internacional sobre el Paisatge durant els tres darrers anys, l'exposició "La Catalunya paisatge. A la recerca d'un imaginari contemporani" o el recent monogràfic dedicat al paisatge a *Vèlit. Revista de tot l'Empordà* presenten aproximacions interessants i diverses no necessàriament contradictòries.

Els paisatges de referència canvien a la velocitat marcada per la voracitat urbanística quan afecta un indret concret, el paratge veí i les vies d'accés, mentre que nosaltres n'anem conservant una imatge i un record ideals, en contrast amb la realitat de referència. La fractura entre el binomi format per la idealitat i el record, enfront de la realitat, esdevé més gran com més rotund i agressiu és el canvi.

Les opinions i propostes d'alguns assagistes que plantegen la total acceptació d'un paisatge urbanitzat o urbanitzable com a sinònim de capacitat d'acceptació de la diversitat i del conflicte, lluny d'atavismes i d'idealismes, ens aboquen d'una manera massa evident, em sembla, a l'acceptació d'una determinada estètica més aviat híbrida i al conreu de la resignació.⁽⁴⁾ N'hi ha que ens hi neguem, a la resignació, enfront del que ja està fet donant-ho com a bo, irreversible, indefugible o mal menor.

Dins del pensament paisatgístic actual existeix una formulació que constitueix un interessant punt de partida per al context que tractem. Es tracta de la proposta de Mireya Folch-Serra sobre la constitució simbòlica del paisatge quan hi planteja l'existència d'un teixit cultural que ateny la categoria de simbòlic i adverteix que "*els símbols són profundament poderosos i creen realitats allà on ningú no els espera*".⁽⁵⁾ D'aquí a la idea de Hölderlin sobre la veritat, o la realitat, fundada pels poetes no hi ha gaire distància. Se'ns recorda, a més, que la importància del paisatge en la creació de la identitat nacional catalana des de mitjan segle XIX fins, almenys, la ruptura de la guerra civil⁽⁶⁾ és un tòpic reconegut i documentat per una notable diversitat d'estudis realitzats des de diversos angles interdisciplinars i de caràcter transversal.⁽⁷⁾ Si el paisatge té efectes a macroescala, els té també des de la immediatesa en la creació i el manteniment de les identitats locals, en el benentès que el concepte local en aquest context té com a referent ampli el de Catalunya i els Països Catalans.

La meua participació al Congrés parteix de la manifestació de tres creences: en el paisatge, en la literatura i en la identitat. En el paisatge, des del

4. Això és el que em sembla que planteja Josep M. Montaner, "La Catalunya paisatge: a la recerca d'imaginari col·lectius", *Nexus*, 36 (2006).

5. FOLCH-SERRA, Mireya. "La constitució simbòlica del paisatge a través del temps i de la distància", *Nexus*, 36 (2006)

6. L'edició l'any 1938, en plena guerra, del volum *Presència de Catalunya. I. La terra. El paisatge català a través dels seus poetes*, a càrrec del Comissariat de Propaganda de la Generalitat i amb destinació principal a les línies del front posa de manifest la valorització del paisatge en moments de cabdal importància per a mantenir la cohesió interna i la moral de victòria entre la tropa per mitjà de la idealització de la terra. Aquesta va ser la funció de l'elecció de la lírica en aquella circumstància.

7. NOGUÉ, Joan. *Nexus*, 36 (2006).

doble vessant com a realitat tangible i contemplativa i d'element de referència de l'imaginari col·lectiu. En la literatura, perquè la creació literària ha constituït des de sempre el vehicle de creació i de transmissió de l'imaginari i del mite, (des dels dies d'Homer...), caracteritzat per la seva potència i l'eficàcia. En la identitat en tant que el conjunt de trets distintius que caracteritzen i cohesionen les persones i les comunitats socials diferenciant-se respectivament les de les altres.

LA CONSTRUCCIÓ LITERÀRIA DEL MITE I DEL PAISATGE EMPORDANÈS

La construcció literària del mite i del paisatge empordanès es produeix d'un parell de segles ençà. En tant que construcció cultural, el paisatge és el resultat d'una observació que ofereix les variants de qui n'és el subjecte i de la seva implicació en el territori, o en el medi. A efectes d'aquesta ponència, partim de dues fites. Una, remota, és la data de la sardana de Maragall i Morera per la capacitat reconeguda de la creació del mite empordanès. L'altra, atemporal, és la teorització del paisatge establerta per Josep Pla al llarg de la seva obra i que ens permet determinar alguns altres punts de partida.

Josep Pla considera Maragall com el primer "poeta de paisatge" més enllà de la seva capacitat de descripció,⁽⁸⁾ pel seu caràcter d'evocació i de creació d'una altra realitat, vinculada als estats d'esperit: "Paisatge i sentiment són dos elements que apareixen lligats i fosos en la seva poesia". De Maragall ençà, prenent el paisatge empordanès com a referència, la literatura paisatgística connecta el món extern amb l'interior dels éssers atorgant-li una dimensió que va més enllà del referent directe del realisme i del naturalisme. És una poesia que, a més d'evocar, invoca. Aquesta és una de les grans característiques de la poesia simbolista, de la que el poeta Maragall s'erigeix en un dels seus més entusiastes i arquetípics representants.

Des de la construcció literària del mite i del paisatge en la literatura moderna i contemporània podem establir una interessant analogia amb Provença, terra veïna que guarda un notori paralel·lisme amb l'Empordà. Els trets comuns passen per una geografia singularitzada, una romanització profunda, un paisatge característic i caracteritzador; la urbanització ferotge a la línia de la costa alternant amb paratges preservats, però no exempts de les agressions privades, com Empuriabrava, o de caràcter públic com el complex petroquímic de Fos, vora Marsella. Les caracteritza també l'arrelament dels costums i la persistència de mites. La història d'un passat gloriós –els comtats d'Empúries i el de Provença constitueixen dos episodis d'un enorme pes específic en la configuració històrica i identitària de tots dos territoris–, l'existència de sentiment identitari i de pertinença, per bé que de diferents intensitats, i la importància de la creació literària en relació amb la formació

8. PLA, Josep. OC vol. 10: 118-129.

de l'imaginari de referència de tots dos països a partir d'escriptors de primera línia en són també característiques comunes.

Deixant a part el conreu dels diferents gèneres literaris, personalitats com Frédéric Mistral o Marie Mauron, escrivint en provençal, i Marie Gasquet, Jean Giono o Marcel Pagnol, en francès, són del tot comparables a Caterina Albert, Carles Fages de Climent, Josep Pla o J.V. Foix.

El paralel entre Pla i Giono ofereix, a més, el valor afegit de tractar-se de dos grans escriptors, prosistes, habitants a la vila natal lluny de les capitals literàries respectives i arrelats al paisatge de forma gairebé simbiòtica. L'obra de Pla i de Giono constitueix avui el primer element d'identificació literària dels respectius països; l'Empordà, en tant que part integrant de Catalunya, i Provença, amb una relació complexa amb el que ells en diuen "le Nord", sotmesa a un jacobinisme uniformitzador intens, ancestral i permanent. La diferència entre tots dos escriptors és abismal, ja que es tracta de la fidelitat a la llengua pròpia. Així com l'obra de Josep Pla dignifica i modernitza la prosa catalana del segle XX des del moment en què esdevé periodista i escriptor els anys de l'entreguerres, fidel sempre a la llengua del país, Jean Giono segueix la tradició de desercions i de negació del provençal o de l'occità modern, que per a bona part de la intel·lectualitat provinent del sud de França no deixa de ser un *patois* amb passat il·lustre.

Per a Josep Pla, el més gran prosista en llengua catalana del segle vint, la terra natal constitueix el punt d'enllaç amb el món i amb l'univers. És aquesta omnipresència que marca els topants de l'escriptor no pas per limitar-lo, sinó per fer-lo créixer fins a esdevenir el primer referent literari de l'imaginari col·lectiu empordanès. La força de Josep Pla enfront del paisatge no prové de la seva contemplació sinó de la seva vivència; valgui un exemple on l'escriptor, des del Far de Sant Sebastià, a Palafrugell, palesa la simbiosi paisatgística i identitària de l'home empordanès: "*Sant Sebastià és una força sentimental, una imatge que portem, tant si en som lluny com si hi som a prop, gravada en la imaginació del cor.*"⁹⁾

D'entre el conjunt de la seva obra, immensa i colossal, destaca un títol d'un dels seus volums que, tant pel contingut com per l'enunciat, subratlla aquesta simbiosi: *El meu país* (1958). Aquí la identificació de l'autor és volgutament ambígua. La paraula i el concepte de país són referents de la terra natal, el medi immediat, així com, pròpiament, del "país" en el seu significat del territori que dona cabuda a la nació. Pla hi juga a plena consciència, amb murrieria sàvia, sabedor que per als empordanesos i per als catalans, el país és l'espai natural i identificatori, es tracti de la petita pàtria o de la pàtria comuna. La intenció de Pla probablement remet a un principi expressat per Carles Pi i Sunyer que també ha estat llargament assimilada pels empordanesos i per als que no en som: "*L'Emporda sembla una Catalunya petita, com una bella mostra reduïda i acolorida de tot Catalunya*".

9. PLA, Josep. OC 7: 499-500.

El meu país es publica, doncs, amb un títol més que significatiu el 1958, en ple franquisme, quan els anys de l'autarquia toquen a la fi i quan el turisme ja té la mar i la costa empordanesa com a punt de mira. Respecte del fenomen turístic, Pla és dels primers, o el primer, a donar el toc d'alerta remarcant que el fenomen transforma el paisatge i, sobretot, una determinada manera de ser:

“Ara, aquest do meravellós que hem tingut durant tants segles, [la capacitat de contemplació] l'hem perdut amb el turisme. A la faixa del litoral de l'Empordà ha aparegut un ésser econòmic i crematístic: un home que vol ser ric. La qualitat de les coses a l'Empordà ha baixat instantàniament. Quan jo dic que el turisme ens ha estupiditzat, vull dir que hem deixat de ser uns contemplatius.”⁽¹⁰⁾

En la dimensió literària, la construcció paisatgística implica contemplació, en la que Josep Pla hi integra els éssers, sovint des d'una visió acrítica i habitualment atemporal, com fa en la resta de la seva literatura. La integració dels habitants del país i de les figuracions que esdevenen arquetipus la farà encara més Josep M. de Sagarra, amb la *Balada de Luard, el mariner*, o amb *El cafè de la Marina*.

Pla no només teoritza sobre la literatura del paisatge a bastament, sinó que també descriu la pintura paisatgística. Pel que fa a l'Empordà, Pla atorga al paisatge un valor absolut referencial i, en conseqüència, identitari: “*el paisatge és llegit com un conglomerat d'elements que constitueixen les fites de l'existència humana, els escenaris de la vida individual i col·lectiva, proporcionant als seus habitants una identitat viscuda a través del paisatge, un temperament, un talent, un geni*”.⁽¹¹⁾ Aquesta és la caracterització que atorga a Salvador Dalí, considerant-lo, a més, “*el descobridor del paisatge del nostre país*”,⁽¹²⁾ i qui li ha atorgat una dimensió igualment identitària a partir de la creació pictòrica. Certament, el trasplantament de la badia de Portlligat a les teles dalinianes esdevé la sublimació absoluta del paisatge local, siguin quines siguin les motivacions i els temes de l'obra de l'artista. La perspectiva gairebé sempre és la mateixa: el tancament a banda i banda de la badia, la mar encerclada inicialment i finalment oberta i, arreu, els motius circumstancials del traç dalinià.

De 1906 ençà l'Empordà compta amb una lírica del paisatge configurada pels millors escriptors del país: Caterina Albert, Carles Fages de Climent, J.V. Foix, Josep M. de Sagarra, Rosa Leveroni, Montserrat Vayreda, Maria Àngels Anglada, Quima Jaume, Gabriel Ferrater i Joan Vinyoli, entre altres, juntament amb el gran Salvador Dalí. Dalí ha establert la lírica del paisatge de Portlligat, omnipresent en la seva obra que manté un perfecte correlat artístic i literari, en la qual, de vegades, evoca de la mirada poètica de Federico García Lorca al “Mar latino” de Cadaqués de 1925 o en l'oda que el poeta li va dedicar un any més tard.

10. Citat per Eliseu Carbonell Camós, *Josep Pla: El temps, la gent i el paisatge*. Barcelona: Edicions de 1984, 2006: 284.

11. CARBONELL, E. *ob. cit.*, 276.

12. CARBONELL, E. *ob. cit.*, 270.

Cal deixar constància, alhora, que l'Empordà compta amb dues denominacions de gran abast i que han fet fortuna per definir un ideal de país i de territori, com és el de la gran creació noucentista de la Catalunya grega, (sobre la que tot un poeta com Carles Fages de Climent elabora la seva pròpia mitologia; tractar-ho amb detall ens obligaria a establir tot un dictat monogràfic...), i la denominació Costa Brava, que tantes planes de tinta literària i de promoció turística ha fet córrer.

Al llarg del segle vint s'han succeït noms literaris i denominacions explícites que han contribuït a la configuració d'un imaginari empordanès referit a la pràctica totalitat del territori: Cadaqués, el cap de Creus, Portlligat, Culip, Llers, Quermançó, Palau-saverdera, Figueres, les Closes, Llançà, el Port de la Selva, Empúries, l'Escala, Fortià, Begur, les Gavarres, el Montgrí... La literatura que té l'Empordà com a referent és una de les que conté un més elevat nombre de topònims, cites concretes dels indrets que poetes i escriptors mostren en tant que referent d'ubicació personal i literària i citats amb profusió i constància com si d'una militància d'arrelament i d'identificació es tractés.

Gràcies a l'esforç i a les complicitats de diversos sectors i elements –escriptors, arxivers, bibliotecaris, professors, artistes, entitats i institucions– avui comptem amb un interessant conjunt de topografies, itineraris i rutes literàries que relliguen literatura i paisatge, marcant de forma explícita les vinculacions existents entre la contemplació i la creativitat amb el territori empordanès.⁽¹³⁾ Podem donar per establerta la relació topogràfica i onomàstica dels escriptors respecte del territori empordanès, encapçalada pels referents d'un Josep Pla, un Carles Fages de Climent o d'un J.V. Foix.

DEL PAISATGE CONTEMPLAT AL PAISATGE LÍRIC

¿Què és el que converteix el paisatge contemplat en el paisatge líric? La qüestió ens acara amb la mateixa essència de la poesia i de la literatura. Parlem de lírica no només pensant en els sonets (per bé que els de Carles Fages de Climent són dels millors sonets de la poesia catalana del segle XX), de la mateixa manera que ens referim a la poesia, i més en els termes d'aquesta ponència, partint de la idea establerta per J. Alsina i que M.A. Anglada estableix com a divisa referint-se concretament a la poesia de Fages: *“tots els poetes són mitòlegs”*.

La lírica depassa els conceptes de la preceptiva i de la mètrica, l'arrel i el fonament formal, per esdevenir un concepte més àmpliament literari, ja que és una denominació genèrica en què l'autor expressa els sentiments i les idees que considera propis, per ell mateix o per mitjà del seu món particular. Crec, doncs, que des d'aquest punt de vista podem referir-nos als escriptors que han tractat l'Empordà des de diverses estètiques i corrents literaris i que han anat

13. La Fundació Josep Pla és, en aquest sentit, una entitat pionera i modèlica.

més enllà de l'estricta descripció de topònims per traslladar-nos els sentiments i les idees bé des de la seva intimitat, de l'interiorització poètica, bé per mitjà del seu món particular. És per aquest motiu, per exemple, que en l'univers líric empordanès Josep Pla hi figura en tant que definidor i capdavanter al costat d'un Fages de Climent o d'un Salvador Dalí –aquest des del doble llenguatge de pintura i literatura que per obra del seu geni es converteix en tot u–, com també hi figura un J.V. Foix, entre altres.

L'Empordà esdevé així el “subjecte líric” de l'atemporal Josep Pla; de Carles Fages de Climent, de qui Maria Àngels Anglada lloa “la gran lírica de l'Empordà” que Fages construeix; del Salvador Dalí que s'autodescriu “jo sóc divinament tocat de l'ala...”; de J.V. Foix i Josep M. de Sagarra, dos poetes tan antagònics com antagòniques són les respectives poètiques en el paisatge comú del Port de la Selva i del cap de Creus; de Montserrat Vayreda i M.A. Anglada; dels dies de Cadaqués de Rosa Leveroni, Gabriel Ferrater i Quima Jaume; dels claroscurs del Begur de Joan Vinyoli; del paradís perdut de la infantesa a Portbou de Rafael Santos-Torroella. En tots ells el pas per les estètiques de la historiografia literària, no és un correlat del tot exacte en relació amb el temps i l'espai empordanès, per bé que la lírica del paisatge s'estén des del Noucentisme als nostres dies. Tots ells, i d'altres, tenen en comú l'haver fet el pas que els trasllada del paisatge objectiu al paisatge líric.

La poeta Rosa Leveroni interioritza el paisatge juntament amb el sentiment d'amor i d'enyor descrit amb una gran suavitat en la forma i una passionada intensitat en el fons:

*“Oh vent! emporta
les meves enyorances
en captiveri.
Converteix-les en aures
manyagues del seu rostre.”*

Al poema “Oliveres” hi preval el plasticisme de les imatges:

*“Amb la grisor d'aquest cel
la plata de l'olivera
deu semblar toc d'uns pinzells
d'una fina transparència.
Una mar de plom al fons
condensava la tenebra.
Tota la llum ha restat
al brançam de l'olivera.”*

Altres poemes persisteixen en els referents descrits: “Petita suite de Portlligat”, “Els somnis”, “El somni obscur” on entreveu “cavalls galopants en les mars coral·lines”. A “Del mar”, la poeta hi insisteix:

*“Sóc roca contra el mar
argentada olivera
vinya morint de set*

*boira baixa al capvespre.
Xiprer vora el fossar
gavina en la tempesta (...)*

La poeta Quima Jaume converteix Cadaqués en el seu escenari explícit incloent-lo al títol del seu poemari més característic, *El temps passa a Cadaqués*. A *Misterioses fruites*, una interessant antologia pòstuma amb inèdits, els paratges viscuts retornen amb tota la força de l'evocació i de la vivència personal. A "Portlligat" les aigües esdevenen el "reflex de la calma perenne" com als quadres de Salvador Dalí; a "Badia" la poeta contempla amb la mar encrespada quan hi cerca la calma, en consonància amb el seu estat d'esperit. Una altra visió lírica de la badia de Cadaqués el trobem al poema "Capvespre", i "A l'entorn del Pení" l'evocació de l'hivern amb el seu "batec del fred". Entre els inèdits, el poema dedicat a Anna M. Dalí, "El teu mar de sempre", on retorna al triangle existent entre la noia, el seu germà i Federico García Lorca, ja que no hi manca la referència al poeta del "Mar Latino". Un dels versos de Quima Jaume,

*"Cap mar t'atreu com el teu mar de sempre
espill de somnis dels teus ulls tan clars"*

clou la síntesi entre la seva vida i la badia de Cadaqués.

El corpus poètic de Montserrat Vayreda constitueix tot un compendi descriptiu i rimat de l'Alt Empordà, en el retrat de la seva fesomia aparentment només física que es fa visible a *Els pobles de l'Empordà* (1984) i, alhora, en una descripció que s'endinsa en l'imaginari fantasiós i màgic, amb el llibre *L'Empordà màgic* (1987), on concentra l'essència d'aquest imaginari més lliure i arrelat que palesa la força tel·lúrica sobre l'essència dels éssers. Però és, sobretot, l'antologia *Poemes* que ens permet veure el lloc que la terra ocupa en el conjunt de la poesia de Vayreda, en l'apartat que s'introdueix amb el títol planià "El meu país" on els poemes identifiquen no només geografies i topònims, sinó el record i la sensibilitat, l'arrelament de la poeta en el seu medi, del que forma una part íntimament indestriable. Descripció i identificació constitueixen la simbiosi lírica de Vayreda en una poesia entenedora, comunicable: un patrimoni comú.

Una de les divises de Maria Àngels Anglada, "*Fes-te llavis pel crit d'aquesta terra*", defineix bona part de la seva poesia. Arrelament entès com amor a la terra i a la natura en totes les dimensions, desig d'harmonia i de justícia, fermesa i sensibilitat extremes configuren la relació de la poeta amb l'entorn empordanès. De primer, hi trobem tota una declaració de principis a "Dues planes", els dos indrets per on transcorre la seva vida, la plana de Vic i l'empordanesa:

*"Camí dels vents he estimat l'altra plana
El vol de les gavines als sembrats
Les aigües, com nosaltres, indecises"*

També una part de la seva poesia esdevé pura i bellíssima militància paisatgística, palesada al poema "Els aiguamolls":

*“Envaireu aquest recer vivent
que ja de lluny enyoren tantes ales?
(...) Presagi del que serà
Murs de ciment, deixalles, només polls
seran els nius on bategà la vida.
Però quan haurà mort l’últim ocell,
lassat del vol, a frec d’aigua alterada,
quan les escates d’argent no tindrà el mar
no espereu respirar; a lentament,
l’home-botxí comença l’agonia.”*

A “Aiguamolls 1985”, escrit amb aires de victòria una paràfrasi conclou:

*“Hem aturat la mort en llarg combat
una treva signada amb aire i ales.”*

A “Cementiri blanc”, el cementiri de l’Escala hi contraposa els jocs dels infants, signe de vida, i els silenci de la mort. I, entre altres, les pàgines dedicades a les Closes, indret de memòria, de “claror”, on la poeta

*“assaja una cançó des de la branca arrelada
en la llum de la fonda amorosa memòria”.*

L’obra de Carles Fages de Climent constitueix el correlat poètic i versificat de l’obra de Josep Pla i de Salvador Dalí. Com ells dos, Fages fa el seu retorn a la terra natal després de la guerra, on s’adona que tot ha canviat però on encara queda alguna cosa: el paisatge que dóna idea de l’eternitat. Des d’aquest moment, Fages escriu amb una constant voluntat d’arrelament i d’ubiquïtat, des d’un desig d’elevació d’un home que viu d’acord amb la seva “Divisa”:

*“Per religió, l’estètica;
per moral única, l’art:
és la divisa sintètica
brodada al meu estendard”.*

Conseqüent, crea el mite sobre el mite tal com confessa en les “Notes per al prologuista del *Somni del Cap de Creus*”, tot un exercici de poètica personal: “*El paganisme insubornable de l’Empordà amb la seva projecció arqueològica i la seva màgia. I el cristianisme que basteix temples damunt dels fonaments dels peristils hel·lènics (..) S’estableix una superposició de cultures. El poeta dóna més importància a (...) al llamp decoratiu de Zeus que a la seva lluita amb Saturn [el geni!] (...) La lliçó d’Eugeni d’Ors (...) Concepte més grec que romà de la mitologia (...)*” Fages de Climent és un empordanista militant tel·lúric i de l’arrelament al territori. Per aquest motiu la seva obra transcorre des de l’evocació fins a la creació del mite i fins a la identificació d’aquell geni empordanès. Alhora esdevé un poeta incomprens –i poc, i injustament valorat fins als nostres dies– per culpa de la seva oposició als “paràmetres de la resistència cultural oficiosa i de l’esperit de

Cantonigròs...”, segons la seva pròpia percepció, i per la dificultat, relativa, d'enquadrar i encasellar la seva poesia. Des de l'enunciat “Per la planura oberta del clàssic Empordà”, fins a la “Confessió general” citada al proemi d'aquesta ponència, i des de *Les bruixes de Llers* al *Somni del Cap de Creus*, l'obra de Fages és el singular i dens “monument de grans dimensions” del poeta al seu territori, els mites que l'habiten i la llengua com a eina de creació.

“Delejàvem plegats pel Cap de Creus...”, escriu el poeta J.V. Foix, en un dels passatges més característics de la seva poesia. Foix és l'antútesi de Fages, l'oposat a Sagarra, el paral·lel de Dalí i el gran creador de l'imaginari surrealista empordanès. Ho és des de l'exercici extrem de bucejar en el llenguatge tots els recursos expressius per a l'evocació lírica.

Des de 1924 Foix incorpora el Port de la Selva i els seus topants, fins al cap de Creus, en un dels epicentres de la seva obra, com són Sitges i Sarrià. El paisatge de la mar i la costa empordanesa, sovint nu i salvatge, està en funció de la creació poètica; el poeta se'n serveix, hi retorna, l'incorpora arreu. Les “Notes sobre el Port de la Selva”, aparegudes a KRTU (1927) són vuit proses poètiques amb no poques referències a la pintura surrealista estrictament contemporània de Salvador Dalí:

“Aquelles dues pedres aixecades gairebé tocant a Port de Reig no figuren pas cap verge romànica, com creia jo, ni és l'amagatall de pirates, com crèieu vós. L'altra nit vaig veure que es movien i que projectaven damunt el mar llargues esteles fosforescents. M'hi vaig acostar: eren les dues mans sagnoses d'un monstre naufragat dos mil anys ha; a mitjanit, els dits prenen la transparència del cristall i reflecteixen la vida del fons de les deu mars.” Valgui aquest fragment per mostrar que la natura té una dimensió tan màgica i evocadora com la imaginació, i que, en paraules del poeta, és inabastable i enigmàtica i bella. O bé:

“Damunt la testa cornuda dels cavalls que remoregen, incomptables, per la platja, els estels, negra nit, entortolliguen llurs fibres incandescents. Un corrent tropical empeny el foll ramat a submergir-se a la mar. La mar és, en aquesta hora, un mòbil desert d'arena d'un abordatge impossible, damunt la qual els cavalls, enmig d'un fortíssim renillar, deixen caure els ulls. Les tenebres submergeixen la terra i hom sent el xoc sorollós de milers de cossos cristal·lins.”

Des dels poemes en prosa fins als poemes versificats dels anys quaranta o els *Onze Nadals i un Cap d'Any*, Foix fa present el paisatge marítim empordanès del Port amb tot tipus de referents: topònims, datacions, imatges, versos que s'identifiquen en paratges visitats amb freqüència pel poeta: “*No tinguis por, les ombres són de pedra...*”. En certa manera, tot i les datacions, la poesia de J.V. Foix esdevé quasi tan atemporal com els textos de Pla: hi preval la presència de les imatges, aquest delejar per la fixació, per l'acoblament de les paraules en la mesura expressiva i creativa del poeta.

Retornant al paisatge empordanès podem parlar de plenitud lírica en tant que visió paisatgística acomplerta perquè imperen els topònims però, sobretot, perquè gràcies a la paraula, a la dicció poètica s'incorporen a l'imaginari sensacions, sentiments, emocions, el món de l'intangible. Els

éssers es reconeixen en tots o alguns d'aquests elements. Tant se val que sigui el bateig amb un porró de vent i de cara al firmament, la confessió a l'esfinx i al bleix de l'hora, com fa Carles Fages de Climent com en l'evocació multiplicada del paisatge del cap de Creus, sobre el que Pla, Foix, Leveroni, Jaume i tants d'altres han escrit abocant-se al seu propi interior.

ALGUNES CONCLUSIONS

Una primera evidència és que sovint es troba a faltar la presència notòria i destacada de la creació literària en els medis i mitjans de tractament i anàlisi del paisatge, així com també en les pàgines web referents al tema paisatgístic, tan genèricament com específicament. La xarxa és, des de fa temps, el mitjà d'integració a l'univers del coneixement, de la transmissió i de la comunicació. La xarxa és el certificat d'existència al món global i el que no hi és, no existeix. És per aquest motiu que hem de vetllar i lluitar per la integració dels continguts que considerem ja no essencials sinó quotidians. La relació de la literatura amb el paisatge n'és un.

En segon lloc, més enllà fins i tot de la xarxa, en el pensament paisatgístic actual i amb vista al futur, ¿quin és l'espai de la literatura? ¿Existeix una lírica del paisatge que remeti a la descripció, la interrogació, la immersió del poeta i de l'escriptor en el seu entorn? I, si és així, ¿actua com a element de vertebració de les identitats? ¿Fins quan ho continuarà fent? La resposta a aquests interrogants es troba en la consciència i en l'acció dels humans sobre el territori. La suprarealitat, la poesia i el mite corresponen als poetes.

L'Empordà posseeix una lírica pròpia que ateny la plenitud pel que es correspon amb la més profunda essència de l'imaginari col·lectiu i que es perpetua malgrat les maltempsades i els desastres. És aquesta lírica que de forma singular i planera expressa Josep Pla en una frase que voldria que restés com a cloenda de la meua aportació a la reflexió col·lectiva que és aquest congrés. Entre el concret i l'ideal, tan simple com contundent, Josep Pla sentència que "*L'Empordà és un tros de geografia d'una bellesa excepcional*".